

Vrouwen op het platteland *

E. Brunt-de Wit

Het mag inmiddels wel bekend verondersteld worden, dat er in de jaren zestig in Nederland en daarbuiten een hernieuwde belangstelling is ontstaan voor de emancipatie van de vrouw. In het kader van deze belangstelling hebben al talloze publicaties het licht gezien; meestal valt in deze — populaire en wetenschappelijke — publicaties het accent op de werkende vrouw en haar problemen. Zonder ook maar iets af te willen doen aan het belang van deze problematiek, valt het mij altijd op dat er een categorie vrouwen is, die weinig in de analyse van de problemen betrokken wordt, nl. de *plattelandsvrouwen*. Zowel in sociaal-wetenschappelijke publicaties als in de activiteiten en geschriften van de Vrouwenbeweging schijnen zij geen enkele rol te spelen. Misschien hangt dit wel samen met de hierboven gesignaleerde nadruk op de problemen van vrouwen die zich bewegen op de arbeidsmarkt, waardoor de nauwelijks aan loonarbeid gebonden positie van de plattelandsvrouw moeilijk in de feministische analyses in te passen is. Omgekeerd zal de preoccupatie met loonarbeid de plattelandsvrouwen niet erg aanspreken. Hoe relevant moeten deze discussies over arbeidsplaatsen, stakingen en crèches hen in de oren klinken? Meestal werken zij niet of nauwelijks, omdat er ter plaatse maar heel weinig industrie is, en dus ook een beperkt aantal arbeidsplaatsen. Forensen, zoals veel van hun mannen doen, is voor gehuwde vrouwen, eventueel met kinderen, niet zo gemakkelijk.

Naast het feit dat de Vrouwenbeweging bezig is met problemen die niet zo relevant zijn voor plattelandsvrouwen, speelt naar mijn gevoel ook mee, dat plattelandsvrouwen door de Vrouwenbeweging als *politieke machtsfactor* niet erg hoog aangesagen worden. De activiteiten van de Vrouwenbeweging

* Graag wil ik Lo Brunt bedanken voor de stimulerende rol die hij heeft gespeeld bij het schrijven van dit artikel. Het onderzoek waarop dit artikel gebaseerd is, werd door mij gedaan in nauwe samenwerking met hem, zodat zijn suggesties en hulp ook in die fase van groot belang zijn geweest. Hij heeft steeds zijn eigen onderzoeksresultaten beschikbaar gesteld als nuttige en vaak onmisbare aanvulling op mijn eigen data. Op verschillende plaatsen in dit artikel zal ik verwijzen naar zijn dissertatie voor een gedetailleerde uitwerking van door mij slechts vluchtig geschetste thema's en ontwikkelingen.

concentreren zich vrijwel geheel op de grote steden, en in de planning van deze activiteiten komen plattelandsvrouwenorganisaties er niet aan te pas. Worden de plattelandsvrouwenorganisaties al eens genoemd in een gesprek over het feminisme, dan wordt er meestal op gereageerd alsof men van mening is dat daar toch niets mee te beginnen is. Anderzijds heb ik op het platteland kunnen constateren dat plattelandsvrouwen een diep wantrouwen koesteren tegen 'Dolle Mina' en 'al die gefrustreerde vrouwen' in de stad. Over en weer ontbreekt het volgens mij wel eens aan kennis, en daardoor ook vaak aan begrip voor elkaars levensomstandigheden en standpunten.

Deze onbekendheid was voor mij de aanleiding om mijn onderzoek¹ in een dorp in de Alblasserwaard vooral te richten op plattelandsvrouwen en hun verenigingen.² Mijn aanvankelijke uitgangspunt daarbij was de vraag of plattelandsvrouwen geïnteresseerd zijn in vrouwenemancipatie, en of de verenigingen een emanciperende invloed uitoefenen. Het bleek mij al snel dat 'emancipatie' een begrip was dat niet gehanteerd werd door vrouwen in Stroomkerken, en als het al ter sprake kwam voornamelijk negatieve associaties opwekte. Als leidraad voor het onderzoek vond ik het om die reden een onbruikbaar begrip, en als term heb ik het in vraagesprekken met informanten geheel laten vallen. Gedurende mijn onderzoek heb ik me zo goed mogelijk proberen te verplaatsen in de interesses van mijn informanten, omdat ik in de eerste plaats iets van hen wilde leren, nl. hoe zij zelf hun leven ervoeren, en ik het niet tot mijn taak rekende hen iets aan te praten.

Natuurlijk spelen de waardeoordelen van een onderzoeker ondanks zo'n 'neutraal' standpunt altijd een rol van betekenis. Naast een beschrijving van de doelstellingen en dagelijkse praktijk van het verenigingsleven van plattelandsvrouwen, zal ik dan ook proberen om toch de vraag naar de emanciperende invloed te stellen, en een aanzet te geven voor een antwoord. Bij deze poging tot evaluatie in termen van emancipatie, zal ik ook de schaarse sociologische publikaties betrekken die een dergelijke evaluatie trachten te geven, maar met een heel andere uitkomst. Hoewel er weinig recent materiaal is, en deze publikaties dus enigszins gedateerd zijn, zijn ze bij mijn weten nog door niemand aangevochten, zodat het me toch zinnig leek ze eens kritisch te bekijken.

Het artikel is gestructureerd aan de hand van de volgende vragen:

I — Wat is de ideologie (zo men wil: de doelstelling) van de vrouwenverenigingen?

II — Correspondeert deze ideologie met de dagelijkse praktijk van het plaatselijke verenigingsleven?

III — Is er met betrekking tot genoemde aspecten verschil tussen de top en de basis van de verenigingen?

IV — Hoe zijn deze verenigingen geëvalueerd in termen van emancipatie door enkele Nederlandse sociologen, en hoe past hun visie in de schets van

plattelandsontwikkelingen die zij geven?

V — Hoe kun je plattelandsvrouwenverenigingen evalueren, zowel in termen van hun eigen doelstellingen, als in termen van wat de vrouwenbeweging — heel globaal — over emancipatie denkt?

I Ideologie van de verschillende typen vrouwenverenigingen in Stroomkerken

Onder ideologie versta ik in dit stuk de expliciete, formele doelstellingen die door de verenigingen worden gebruikt als de eigen identiteit van de vereniging naar buiten toe gepresenteerd moet worden. Hiervoor heb ik geput uit statuten, wervingsbrochures, jaarboeken e.d. Ik zal het verder uitsluitend hebben over de vier vrouwenverenigingen in Stroomkerken, maar ik ben van mening dat de vier typen verenigingen die ik daar aantrof niet specifiek zijn voor Stroomkerken alleen, maar ook elders ongeveer dezelfde trekken vertonen. Een vluchtig onderzoek naar enkele verenigingen in buurdorpen, en mededelingen van mensen over dorpen uit andere streken van Nederland wezen hierop.

a — *De traditionele, kerkelijke verenigingsvorm* werd in Stroomkerken vertegenwoordigd door twee verenigingen: de Nederlands Hervormde handwerkvereniging 'Sarah', en de Gereformeerde bijbelstudievereniging 'Maranatha' (beide ± 30 leden). De leden van deze vereniging zijn over het algemeen afkomstig uit Stroomkerken of uit de streek; er zijn weinig 'import' vrouwen³ bij. Zij zijn gemiddeld van middelbare leeftijd, gehuwd of gehuwd geweest (weduwe). Vaak zijn deze verenigingen geassocieerd met, of voortgekomen uit, een kerkelijke meisjesvereniging. In Stroomkerken is 'Maranatha' de voortzetting van de vroegere 'jongedochtersvereniging' van de Gereformeerde Kerk (opgericht in 1908), en heeft altijd onder de strenge supervisie van de kerkeraad gestaan. 'Sarah' daarentegen was een recent initiatief; de oprichting vond plaats in 1969. Deze vereniging was echter op vrijwel dezelfde leest geschoeid als de reeds langer bestaande Gereformeerde vereniging.

Het formele *doel* van deze vereniging was traditioneel vooral van *charitatieve aard*. Een onderdeel van de activiteiten werd en wordt gevormd door het bezoek aan zieken en bejaarden. Vroeger vervaardigden de leden van 'Maranatha' kledingstukken voor de armen, maar naarmate er minder armen overbleven om deze kledingstukken in dank te aanvaarden, is deze activiteit komen te vervallen. 'Maranatha' is toen (1932) overgegaan op de formele doelstelling: 'Het doel der vereniging is te komen tot versterking en opbouw van het persoonlijk geestelijk leven der leden, en tot een nauwere band en een meer samenleven van de zusters onderling door bespreking van een gedeelte der Heilige Schrift. 'Het stimuleren van het geloofsleven

en van het *onderling contact* behoren sinds die tijd dus ook tot de doelstellingen.

'Sarah' heeft als formeel doel 'het vervaardigen van handwerken waarvan de opbrengst — na verkoop op de bazar — bestemd is voor de restauratie van de Hervormde Kerk'. Dit is dus een moderne variant van het traditionele, charitatieve handwerken voor de armen. Ook bij 'Sarah' was het element *bijbelstudie* niet afwezig; er werd gelezen uit de geschiedenis der vroege kerkvorsten. De gezelligheid en het *onderling contact* werden door de leden wel veelvuldig genoemd als reden om lid te zijn, maar stonden in dit geval niet expliciet in de doelstellingen vermeld.

Informele doelstellingen — Naast de genoemde formele doelstellingen, die gebruikt werden om aan buitenstaanders (zoals ik, zeker in het begin van mijn onderzoek, was) uit te leggen wat de identiteit van de vereniging was, werd door de leden ook melding gemaakt van 'gezellig kletsen', 'er eens uit zijn' e.d. als doel van de vereniging. Deze motieven werden weliswaar niet als eersten genoemd, maar toch nog wel algemeen erkend en legitiem gevonden. Anders was het met de informele doelen die ik meende te kunnen afleiden uit notities die ik aantrof in de notulen van de vergaderingen van de Gereformeerde Kerkeraad. Deze notulen bestreken de gehele periode van het bestaan van 'Maranatha', en zij wierpen enig licht op de motieven van kerkeraadsbestuurders om deze vereniging te steunen en soms ook te kapittelen.

Uit de kerkeraadsnotulen komt het beeld naar voren van een kerkeraad die de vrouwenvereniging benutte om de *vertikale* binding van vrouwen aan de eigen kerk, gebaseerd dus op geloofsovertuiging, te versterken ten koste van een *horizontale* binding op grond van klassepositie (zie voor een nadere analyse van de verzuiling in Stroomkerken ook L. Brunt, 1974). In 1925 werden de Hervormde vrouwen die zich in de loop der jaren bij 'Maranatha' hadden aangesloten door de Gereformeerde Kerkeraad gesommeerd de vereniging te verlaten, en een eigen Hervormde vrouwenvereniging op te richten. Dit is ook gebeurd

De leden van 'Maranatha', zowel de Gereformeerden als de Hervormden, waren niet erg bemiddeld. Er was dan ook bij de overgebleven Gereformeerde leden van 'Maranatha' behoorlijk wat weerstand om te voldoen aan de volgende eis van de kerkeraad, nl. om aansluiting te zoeken bij de Gereformeerde jongedochtersvereniging 'Ora et Labora', waar de meer bemiddelde Gereformeerde meisjes in verenigd waren, en waar een 'wufte en frivole' sfeer heerste. Ook de animo van de uitgesloten Hervormde vrouwen om zich af te scheiden was niet groot; er kwamen herhaalde orders van de Gereformeerde kerkeraad en de assistentie van de Hervormde dominee — door de kerkeraad te hulp roepen — aan te pas om de scheiding te effectueren.

Concluderend meen ik dan ook te mogen opmerken, dat dergelijke kerkelijke verenigingen in het verzuilde klimaat van Nederland ook een meer *politiek* doel gediend hebben: de greep van de kerk op de kerkklidmaten werd versterkt door ze te organiseren in een met de kerk geassocieerd complex van organisaties, wat ik de verticale binding noem. De associatie met mensen in vergelijkbare sociaal-economische omstandigheden, de horizontale binding, werd met behulp van dit complex van organisaties ontmoedigd.

b — *De grote plattelandsvrouwenbonden* — een heel ander type vrouwenvereniging — zijn opgekomen na 1945. Vlak na de oorlog werden er in Stroomkerken twee afdelingen van grote Bonden opgericht: één van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen en één van de Christelijke Plattelandsvrouwen Bond (verder aan te duiden als BvP en CPB). Deze afdelingen maken deel uit van een internationale (BvP) en een nationale Bond (CPB), en zijn niet zozeer gebonden aan een kerk, als wel aan een *zuil*. De afdeling van de BvP is geassocieerd met de neutrale, niet-confessionele zuil, en de CPB is geassocieerd met de confessionele zuil. Aangezien de katholieke zuil ontbreekt in Stroomkerken valt de organisatie van het sociale leven uiteen in deze twee zuilen, in het spraakgebruik aangeduid als *rechts* (confessioneel) en *links* niet-confessioneel.⁴

Deze afdelingen zijn groter dan de traditionele verenigingen (± 150 leden). Aanvankelijk werden ze opgericht onder auspiciën van de agrarische mannenorganisaties, nl. de CPB door de Christelijke Boeren en Tuinders Bond en de BvP door de Hollandse Maatschappij voor de Landbouw. Met de *de-agrarisatie* van het platteland is echter ook het agrarische karakter van de afdelingen van de vrouwenbonden verminderd, en de band met de mannenbonden is losser geworden. Het accent lag vroeger op die leden die praktiserend boerin waren; tegenwoordig is dat slechts een minderheid.

De leden zijn gemiddeld jonger dan de leden van de traditionele verenigingen, niet allemaal gehuwd, en een deel van het ledenbestand bestaat uit 'import'vrouwen die pas in Stroomkerken zijn komen te wonen.

Wat zijn de doelstellingen? — De CPB meldt in de statuten dat het doel van de Bond is:

- haar leden de christelijke en sociale roeping in deze tijd meer bewust te maken;
- werkzaam te zijn in het belang van de ontwikkeling van haar leden op het terrein van gezin, bedrijf en samenleving;
- het bevorderen van een christelijke levensstijl ook t.a.v. eigen cultuur en kunst.

De BvP heeft als doelstelling:

- de bevordering van de belangen, in de ruimste zin, van de bevolking van

het platteland.

Met voorts de aantekening: de Bond stelt zich op algemeen Nederlands standpunt en onthoudt zich van partijpolitiek.

In het jaarboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de BvP (nl. van 1930-1955) heeft een ex-voorzitter van de Bond het doel van de Bond omschreven als 'het openen van een venster op de wereld' voor de plattelandsvrouw. En het Bondslied vermeldt in een aantal hooggestemde coupletten o.a.: 'wij zoeken goede wegen

te zijn het platteland

tot steun, tot kracht, tot zegen'.

Tot zover een korte schets van de doelstellingen die de verenigingen in hun vaandel geschreven hebben. Maar wat is nu de inhoud van het verenigingsleven in de dagelijkse praktijk?

II De praktijk

In de kleine traditionele verenigingen is het accent van de *charitas*, gericht op de armen, verschoven naar de *gezelligheid*. Het 'meer samenleven van de zusters onderling' wordt door de verenigingsavonden in zekere zin wel bevorderd. Weliswaar klaagden leden van beide kleine verenigingen erover dat het contact buiten de vaste avonden om wat hun betreft veel intensiever zou moeten zijn, maar de tweewekelijkse bijeenkomsten werden toch op prijs gesteld als contactmogelijkheid, en onderbreking van de sleur van het thuiszitten. Contact behoorde niet tot de formele doelstelling van 'Sarah'; wat deze vereniging betreft was er dus een kloof tussen het benadrukte formele doel — handwerken voor de kerk — en het door iedereen genoemde informele doel — de gezelligheid. De *aktiviteiten* die door de doelstellingen gespecificeerd werden, nl. handwerken en bijbelstudie, kwamen overeen met wat er in werkelijkheid gebeurde, al was dat natuurlijk lang niet alles wat er gebeurde. Verdere details over de gang van zaken lijken me in dit kader niet zo relevant; waar het me om gaat is de constatering dat de pretenties van de verenigingen ook goeddeels werden waargemaakt. Er werd geen hooggestemde maatschappijoriëntatie gepretendeerd, en die vond dan ook niet plaats.

Als instrument van de kerk om de kerklidmaten te binden hebben de verenigingen aan belang ingeboet. 'Maranatha' heeft niet veel wervingskracht meer voor jonge vrouwen, en is als gevolg daarvan aan het vergrijzen. 'Sarah' trekt nog wel nieuwe leden, maar voornamelijk omdat er in de CPB-afdeling zoveel 'import'vrouwen bijkomen, dat er behoefte ontstaan is aan een plek waar autochtone vrouwen 'nog onder elkaar' kunnen zijn. De kerkeraad van de Hervormde Kerk heeft dan ook geprobeerd om zich te gaan bemoeien met deze vereniging, maar deze pogingen waren niet erg succes-

vol. De vereniging greep de eerste bazaarverkoop aan om zich meteen enige financiële autonomie te verschaffen in de vorm van een zelfstandig beheerd bedrag voor materiaalanschaf.

Anders ligt het bij de grote Bondsafdelingen, waar de doelstellingen en de praktijk van het verenigingsleven nogal uiteenlopen. Immers, wordt er een venster op de wereld geopend, worden de belangen van het platteland — in de ruimste zin nog wel — behartigd? Wat houdt die christelijke en sociale roeping in, waarvan de leden zich bewust moeten worden? Een bezwaar bij de toetsing is natuurlijk dat deze doelstellingen rijkelijk vaag zijn, maar wel suggereren ze duidelijk — en op een naar mijn smaak niet erg bescheiden wijze — een oriëntatie op het bredere maatschappelijke gebeuren. Aan de hand van enkele sociologische publikaties zal ik straks nog proberen te concretiseren hoe men zich dit nu eigenlijk voorstelde, maar nu eerst een schetsje van de verenigingspraktijk.

De afdelingen organiseren tweewekelijks een avond voor de leden, waarbij een 'spreker' wordt uitgenodigd. Hoewel de leden en bestuursleden er meestal vanuitgaan dat er een groot verschil bestaat tussen de CPB-afdeling en de BvP-afdeling, is dat aan de aard van de gekozen sprekers en onderwerpen niet te merken. Dit hangt samen met de beperkte voorraad professionele en semi-professionele lezingenverzoekers en -verzoeksters die Nederland rijk is; veelal fungeren dezelfde personen op bijeenkomsten van beide verenigingen. Heel vaak zag ik in de streekpers voor de BvP een lezing aangekondigd die ik in Stroomkerken net bij de CPB had bijgewoond, en omgekeerd.

Wat is nu het karakter van deze lezingen? Om dat te verduidelijken laat ik een lijstje volgen van de onderwerpen die op een bestuursvergadering van de CPB-afdeling in Stroomkerken gesuggereerd werden om een seizoen mee te vullen. Het waren:

- mensen in nood (waarvan de presidente zei: 'Speelt dat hier wel?');
- de ooievaars nestelen weer;
- problemen van de eerste levensjaren;
- Israël, een reis;
- Japan, een reis, met kostuums en lichtbeelden;
- doven en hardhorenden;
- een voordracht uit Sil de Strandjutter;
- een vlootpredikant vertelt over zijn ervaringen bij de marine;
- ongehuwd en toch moeder;
- wijnen, gesponsord door een commercieel bedrijf;
- behang, idem;
- chocolade, idem;
- een bakdemonstratie, idem;
- vleeswaren, idem.

De commercieel gesponsorde lezingen nemen in het programma een belangrijke plaats in, omdat ze relatief goedkoop zijn (het is een vorm van reclame-maken natuurlijk), en daarom niet zo zwaar op het verenigingsbudget druk-

ken. Er werd nauwelijks enig initiatief ontplooid om mensen buiten de kring van routine-lezingengevers aan te trekken. Van de maatschappijoriëntatie, christelijke en sociale roeping enz. enz., die de Bonden statutair voorstaan, komt met deze programma's natuurlijk niet zo veel terecht.

Ook de jaarlijkse excursies van de afdelingen voerden nu niet bepaald naar de brandhaarden van het maatschappelijk gebeuren, maar wel naar de Keukenhof, en naar een werkplaats waar handgeknoopte tapijten gemaakt werden. De meest op actuele 'problemen' gerichte lezing die ik in mijn periode van onderzoek heb bijgewoond, ging over 'druggebruik bij onze jeugd', en was geheel gericht op het prikkelen van de sensatiebelustheid van het publiek. Er werd dan ook voornamelijk paniek door gezaaid, en er werd maar bitter weinig reële informatie gegeven.⁵

Een ander aspekt van de praktijk was, dat er een groot tekort was aan kaderleden die een bestuursfunctie op zich konden en wilden nemen. Er was voor de kadercursussen — georganiseerd door de landelijke bestuurlijke organen — nauwelijks belangstelling en het was erg moeilijk om voor de gewestelijke en landelijke bijeenkomsten mensen te vinden die de afdeling in Stroomkerken daar wilden vertegenwoordigen. Kortom, het overgrote deel van de leden wilde liever passief lid blijven, en zich verder nergens mee bemoeien. De redenen die werden opgegeven voor het lidmaatschap waren weer overwegend 'de gezelligheid, er eens even uit zijn, weg uit de sleur, ontspanning' en dergelijke.

De praktijk geeft dus een beeld te zien van vrouwen die wel eens even weg willen uit hun huishouden, en aan deze behoefte aan vrijblijvend amusement voldeden de afdelingen vrij goed. De formele doelstellingen van de Bonden werden echter totaal niet waargemaakt. Nu vloeien dit soort doelstellingen ook niet bepaald uit de pen van gewone Bondsleden; vaak waren ze niet eens op de hoogte van de inhoud van de statuten. Daarom vroeg ik me af hoe er in de top van de Bonden gedacht zou worden over de uitwerking van de formele doeleinden, en of er in andere dan plaatselijke bijeenkomsten meer sprake zou zijn van maatschappijgerichtheid.

Ik heb voor een voorlopige indruk van de praktijk op hoger bestuurlijk niveau volstaan met een bezoek aan de landelijke jaarvergadering van de CPB, in gezelschap van twee afdelingsleden uit Stroomkerken.

III Top en basis: een verslag van de jaarvergadering van de CPB

De bijeenkomst viel op een tijdstip dat vrij direkt voorafging aan de Tweede Kamerverkiezingen van 1971. De voorzitter van het landelijk bestuur, Tweede Kamerlid mevr. H. van Leeuwen, signaleerde dringend het gevaar dat de confessionele partijen bedreigde bij de verkiezingen, en riep de leden

— zeer geëmotioneerd — op om toch vooral confessioneel te stemmen. 'Vrouwen moeten traditioneel blijven stemmen. Oók als ze niet kunnen argumenteren waaróm. Ze moeten *voelen* dat het goed is zo te stemmen, ook als hun mannen aan het twijfelen zijn geraakt. Dan tóch moeten ze hun gevoel blijven volgen'. Er werd verder geen enkel rationeel, politiek argument ter tafel gebracht, maar wel veel gehamerd op 'de noodzaak één te zijn, juist in deze moeilijke tijden'. Na deze met veel vuur gebrachte oproep werd het zware geschut van de betrokken partijen in stelling gebracht, nl. de heer Biesheuvel (AR) en freule Wttewaal van Stoetwegen (CHU), respectievelijk aangeduid en ingeleid als 'onze Barend' en 'onze freule'.

Een ander punt op de agenda — de mogelijkheid van samenwerking of zelfs fusie met een grote stedelijke vrouwenbond — werd door de voorzitter ook aangegrepen om opnieuw op de gevaren van verbrokkeling in het confessionele kamp te wijzen, en de noodzaak om als christenvrouwen één te zijn, te benadrukken.

Dit geheel werd afgerond door een programma van Cécile van Moerdijk die volksliedjes uit vreemde landen zong. Mijn gezelschap van twee leden uit Stroomkerken kon dit laatste gedeelte van de vergadering wel waarderen. Over het meer politieke gedeelte hadden ze nauwelijks een mening, behalve dat de fusie met vrouwen uit de stad ze niet erg aansprak. Ze waren bang teloor te zullen gaan in deze grotere Bond. Het dreigende gevaar van het confessionele stemmenverlies hield ze niet erg bezig; het was al met al een 'gezellige onderbreking van de sleur' voor ze geweest.

Mijn conclusie n.a.v. de vergadering was dat ik me niet kon onttrekken aan de indruk dat de top van de Bond politieke belangen heeft, die met de doelstellingen niet te rijmen zijn. Het is wel wat cynisch om de 'bewustmaking van de christelijke en sociale roeping' eenvoudigweg te vertalen als 'stemmen op de AR of de CHU', en de potentiële stemsters dan ook nog op een volstrekt demagogische manier te benaderen, door in te spelen op vage angsten, een beroep te doen op gevoelens en traditie, en te betogen dat het al of niet beschikken over argumenten voor de stemkeuze totaal geen rol speelt! De Bond werd kennelijk door de voorzitter — op dat moment althans — gehanteerd als instrument om de leden te binden aan de protestants christelijke partijen, begrijpelijkerwijs een aantrekkelijke zaak in een periode van ontzuiling en daarmee gepaard gaand stemmenverlies. Het roept associaties op met de verwerving van het vrouwenkiesrecht; een overwinning voor de vrouwenbeweging die alles te maken had met de angst voor een revolutie, en heel weinig met een plotseling begrip voor de maatschappelijke en menselijke rechten van vrouwen. Ook toen was de assumptie dat vrouwen behoudender zouden stemmen dan mannen; zoveel is er in de opvattingen van sommige mensen dus nog niet veranderd sinds 1919.

IV Sociologische perspectieven op de plattelandsvrouwenverenigingen

Hoewel er weinig literatuur op dit gebied bestaat en die literatuur ook al enigszins verouderd is, is er toch wel iets over geschreven. Helaas valt de nadruk in de literatuur zeer eenzijdig op de rol die de BvP gespeeld heeft, maar gezien de grote overeenkomsten tussen de CPB en de BvP lijkt me dat de opmerkingen van de auteurs die ik in dit stuk zal citeren, in grote trekken voor de CPB ook opgaan. Over de traditionele kerkelijke verenigingen heb ik helaas weinig of niets kunnen vinden. Behalve een korte, en kritische, verkenning van de bestaande literatuur, zal ik ook proberen wat dieper in te gaan op de plaats van de vrouwenvereniging in het ruimere kader van de ontwikkelingen op het Nederlandse platteland.

Hoewel de analyse van Stork-van der Kuyl betrekking heeft op het Drentse platteland, ga ik er voorlopig maar van uit dat haar opmerkingen geldigheid bezitten voor de betekenis van de Bond buiten Drente. Heel kort samengevat komt haar visie erop neer, dat de BvP, ontstaan in de crisisjaren (de landelijke Bond werd opgericht in 1930), in een tijd van dreigende sociale ontwrichting, 'een schragend element' geweest is. In deze crisistijd ging de boerenstand zich bewuster doen gelden, en de nationale Bond 'Landbouw en Maatschappij' kwam op. Deze mannenorganisatie had een overwegend technisch en agrarisch-economisch karakter. De veranderingen in de economische verhoudingen leidde echter ook tot een behoefte aan andere vormen van maatschappelijk leven, en daarin voorzag de vrouwenorganisatie. *De Bond ving het verlangen op naar een nieuwe culturele vormgeving, aangepast aan de sfeer van het platteland.* (Stork-van der Kuyl, 1962, p. 56).

Naast de economische veranderingen noemt deze auteur ook als stimulerende faktor het contact met een andere culturele sfeer, met name de stedelijke sfeer. Een andere stimulans werd gevormd door het landbouwhuishoudonderwijs (op. cit., p. 135). In verschillende Drentse dorpen was tot 1940 de plaatselijke commissie van toezicht op het landbouwhuishoudonderwijs identiek aan het bestuur van de Boerinnebond, zoals de BvP vroeger heette (op. cit., p. 145). Hoe raakten al deze veranderingen nu de positie van de plattelandsvrouwen?

De taakreductie van de boerin — De Drentse boerin was tot ongeveer 1930 een 'zelfbewuste en gewaardeerde maat' geweest in het bedrijf. Als zodanig kon ze volgens Stork-van der Kuyl zeker geëmancipeerd genoemd worden. De veranderingen in de economische sfeer brachten echter mee, dat haar taak verlegd werd van het achterhuis naar het voorhuis, van het bedrijf naar de huishouding. Daar was zij minder goed op voorbereid dan op haar bedrijfstaak. De imitatie van stedelijke patronen in meubilair en kleding gaf

vaak 'klakkeloze smakeloosheid' te zien. Landbouwhuishoudscholen hebben geholpen om een eigen stijl voor het platteland te scheppen (op. cit, p. 128-133).

Ook Saal wijst op de reductie van de bedrijfstak van de boerin en noemt daarbij ook nog de teruggang van de 'zelfkazerij'. De zelfkazerij heeft in Stroomkerken en de Alblasserwaard zeker een rol gespeeld. Al in 1905 werd er in de streekpers door een inwoner van Stroomkerken gepleit voor de oprichting van zuivelfabrieken om de boerin te verlossen van dit zware, tijdrovende werk. De zelfkazerij heeft echter nog lang stand gehouden in en rondom Stroomkerken, vooral omdat de boerenbedrijven tamelijk groot waren, en de zelfkazerij meer rendement oplevert op een groot dan op een klein bedrijf (ongeveer gelijke arbeid in beide gevallen, maar op een groot bedrijf veel meer winst).

Naast de winstoogmerken, speelde ook het gevoel van eigenwaarde van de boerinnen een rol, die trots waren op hun kaasproductie, en hier vaak slechts schoorvoetend afstand van wilden doen. Misschien is dat een — gedeeltelijke — verklaring voor het feit dat in Stroomkerken de afdelingen van BvP en CPB ongeveer 15 jaar later werden opgericht dan bijvoorbeeld in Drente. De afdeling in Stroomkerken werd pas opgericht na de Tweede Wereldoorlog (zie voor de zelfkazerij Saal, p. 195-196).

Feminisering van de plattelandsvrouwen — Uit het voorgaande bleek al iets van de richting waarin de plattelandsvrouwen door de BvP gestuwd werden. Om deze richting wat te concretiseren zal ik een opsomming geven van de vakken die in het landbouwhuishoudonderwijs gegeven werden; het landbouwhuishoudonderwijs wordt immers steeds genoemd als de parallel aan de BvP werkende, stimulerende organisatie op het platteland. Gedoceerd werd:

— koken; linnennaaien; patroontekenen; verstellen; breien; mazen; stof versieren; tekenen; huishoudelijk werk; wasbehandeling; strijken; kinderverzorging; voedingsleer; warenkennis; land- en tuinbouwvakken.

De vrouw die dit onderwijs genoten heeft, en misschien ook nog trouw de tentoonstellingen van de BvP heeft bezocht (zie jaarboek 1930-1955; de tentoonstellingen waren gericht op kleding en woninginrichting), rijst hieruit duidelijk op als een model huisvrouw. Zij is competent in haar huishouden, consumeert bewust, en al haar verworven vaardigheden liggen uitsluitend binnen de gezinssfeer. Zij belichaamt het ideaal wat eens alleen voor zeer welgestelde families bereikbaar was, maar naderhand door brede lagen van de bevolking min of meer benaderd werd, nl. de vrouw die niet 'werkt' (d.w.z. buitenshuis), maar in navolging van de 'leisure-class' het zich kan veroorloven om thuis te blijven en zich te wijden aan haar huishouden, haar man en haar kinderen. Aangezien dit leefpatroon in de 19e eeuw het ken-

merk en statussymbool was van de gegoede burgerij, zal ik het streven naar dit leefpatroon, en de benadering ervan (benadering, omdat deze levensstijl om het 'goed' te doen vereist dat er personeel is om de vrouw haar 'leisure' te kunnen geven, wat maar weinigen van de navolgers zich in feite konden en kunnen permitteren) aanduiden als *burgerlijke* leefpatronen.

De hier beknopt geschetste verbreiding van burgerlijke leefpatronen over het platteland noemt Stork-van der Kuyl, voorzover ze betrekking hebben op vrouwen, met een mooi woord 'feminisering'. Saal heeft deze term van haar overgenomen (zie Stork-van der Kuyl, p. 101-102 en Saal, p. 233). Steeds komen in verband met dit begrip dezelfde elementen naar voren: aandacht voor lichaamsverzorging, haarverzorging, kleding, woninginrichting, gezinsleven, kinderverzorging enz. Saal heeft het zelfs over deze zaken als 'een nieuwe existentiële beleving van haar vrouw-zijn' van de plattelandsvrouwen. De Bond is in dit hele proces van nivellering van de tegenstellingen tussen stedelijke- en plattelandscultuur in de ogen van beide auteurs een zeer belangrijk instrument. Overigens is het opvallend dat de stads cultuur steeds als zó dominant wordt ervaren, dat de absorptie van het platteland en de plattelandscultuur alleen nog maar een kwestie kan zijn van tijd. De vraag of deze nivellering wel onafwendbaar is, wordt niet gesteld, en de vraag of deze ontwikkeling eigenlijk wel zo wenselijk is wordt al helemaal niet gesteld. Vastgesteld wordt alleen dat het gebeurt, en dat het dan verder 'begeleid en gestuwd' moet worden, zoals Saal het noemt.

Hoe evalueren de geciteerde auteurs nu de 'feminisering'? — In het voorgaande werd al gewezen op de impliciete aanvaarding en appreciatie van de dominant geachte stedelijke cultuur. Dit zegt echter nog weinig over de manier waarop zij de veranderingen in het leven van de plattelandsvrouwen waarderen als onderdeel van dit proces.

Saal spreekt over het Bondswerk als het 'geven van een bredere kijk op het leven', en het vullen van het 'cultureel luchtledig' dat ontstond door de afbraak van agrarische leefpatronen. Stork-van der Kuyl voert zelfs de pretentie haar boek geschreven te hebben in het licht van de emancipatie, de ontplooiing van het Drentse platteland in het algemeen' en van 'de Drentse boerin in het bijzonder'. Als de begrippen *vrouw* en *huisvrouw* voor deze auteurs samenvallen, hebben ze misschien reden om deze ontwikkelingen in het licht van de emancipatie te bezien, en er dan nog enthousiast over te zijn ook. Uitgaande van de veronderstelling dat vrouwen meer mogelijkheden hebben dan zich te bekwamen als model-huisvrouwen, en ook de kans moeten krijgen om een alternatief te kiezen, mis ik pijnlijk het criterium dat deze auteurs aanleggen als ze spreken over 'emancipatie' en een 'bredere kijk op het leven'. De verburgerlijking van de plattelandsvrouw ten koste van haar positie als 'zelfbewuste geëmancipeerde maat' in het boerenbedrijf lijkt mij vooralsnog zeker geen winst, eerder verlies. De bijdrage van ge-

noemde sociologen vind ik getuigen van een storend gebrek aan kritische zin. Er spreekt op z'n minst een *paternalistische* visie uit. Paternalistisch, omdat vanzelfsprekend wordt uitgegaan van een situatie waarin mannen sociaal, economisch en politiek actief zijn, terwijl de 'culturele' taak van de vrouw gepercipieerd wordt als liggend binnen het gezin, *en alleen daar*.⁶

V Een aanzet tot evaluatie van de plattelandsvrouwenverenigingen

In termen van hun eigen doelstellingen geëvalueerd, voldoen de traditionele, kerkelijke verenigingen nog het best. De verenigingen hebben weinig maatschappelijke pretenties; ze bieden gezelligheid en een onderbreking van de sleur in een gepaste christelijke sfeer. Dit aanbod werd over het algemeen door de leden zeer gewaardeerd. 'Sarah' voldeed beter aan de gezelligheidsbehoefte dan 'Maranatha'; de recente oprichting van 'Sarah', het actuele, zakelijke doel (restaurant van de kerk), en de aantrekkingskracht voor autochtone vrouwen (om weer eens plezierig met autochtonen onder elkaar te zijn), zorgden voor een optimistisch élan bij de leden en bestuur van 'Sarah', dat bij de allengs vergrijzende vereniging 'Maranatha' ontbrak.

De afdelingen van de grote plattelandsvrouwenbonden voldeden niet zo goed aan de formele doelstellingen. De plaatselijke verenigingspraktijk voldeed vooral aan de gezelligheids-, ontspannings- en contactbehoefte van de vrouwen in Stroomkerken, maar van de pretenties in de richting van maatschappijoriëntatie werd niet veel waargemaakt. Het is mogelijk dat mevrouw Hogeweg-de Haart (1975) gelijk heeft als ze stelt: 'De nieuwe golf in de vrouwenbeweging heeft ook weer nieuw élan gegeven aan de traditionele vrouwenverenigingen, verenigd in het Nederlands Vrouwen Comité'. Een follow-up zou op dit punt nuttige informatie kunnen opleveren, waaruit misschien zou blijken dat het materiaal dat ik presenter gedateerd is, en dat er inderdaad meer aandacht is voor oriëntatie op maatschappelijke processen. Anderzijds koester ik toch op grond van datzelfde materiaal een behoorlijke skepsis ten aanzien van dit soort 'claims' die meestal de neerslag zijn van wat er aan de top van organisaties gedacht en naar buiten toe gepresenteerd wordt. Het lijkt me niet overdreven wantrouwig om een beetje te twifelen aan de doorwerking van dit nieuwe élan naar het plaatselijk niveau en de plaatselijke verenigingspraktijk. Een andere beperking van mijn materiaal is gelegen in de gebondenheid aan één streek. Stork-van der Kuyl maakt bijvoorbeeld melding van de cursus die in heel Nederland gehouden is (o.a. op initiatief van de CPB) voor boer en boerin. Deze leergang omvatte fiscale- en bedrijfseconomische boekhouding en vele andere bedrijfsteknische zaken. Ook specifiek van de kant van de vrouwenverenigingen noemt ze cursussen in maatschappijleer, cursussen over het Nederlandse

bestuursapparaat e.d. en ze noemt de *animo* (anno 1965-1966) hiervoor groot (Stork-van der Kuyl, 1966, p. 113-114). In Stroomkerken bestond in ieder geval géén *animo* voor dergelijke cursussen, en ik heb gemeend er goed aan te doen in mijn verslag van het onderzoek in dit artikel, méér nadruk te laten vallen op mijn eigen waarnemingen; het voordeel van de participerende observatie is volgens mij o.a. dat 'norm' en 'feit' tegen elkaar kunnen worden afgewogen, en de 'feiten' spraken in Stroomkerken een duidelijke taal.

In termen van mijn eigen opvattingen over emancipatie geëvalueerd, valt het oordeel over de vrouwenvereniging zowel gunstig als ongunstig uit. Het zal de lezer en lezeres duidelijk geworden zijn dat dit artikel vanuit een persoonlijke betrokkenheid bij emancipatievraagstukken is opgezet, zodat mijn opvattingen hierover relevant genoeg zijn om te vermelden. Mijn uitgangspunt is, dat vrouwen — in iedere maatschappelijke ordening — de rechten moeten hebben, die mannen in die maatschappij ook hebben, en dat zij tevens de kans moeten krijgen ten volle van die rechten gebruik te maken. Zowel aan de rechten, maar vooral ook aan de kansen, ontbreekt in Nederland nog van alles. Verder ben ik van mening dat het ene maatschappijtype zich beter leent dan het andere voor de realisering van deze norm, maar een nadere uitwerking van dat laatste punt doet hier niet ter zake.

Deze globale uitspraak kan natuurlijk concreet uitgewerkt worden. Een voorbeeld van zo'n concrete uitspraak is bijvoorbeeld dat de *openbare sfeer even toegankelijk moet zijn voor mannen als voor vrouwen*. In Stroomkerken wordt deze sfeer (de politieke, economische en recreatieve sfeer) in hoge mate gedomineerd door mannen. Vrouwen kunnen zich in het openbaar alleen vertonen in de kerk, in het gezin (en alles wat daarmee samenhangt, zoals de school, winkels e.d.) en op de bijeenkomsten van de vrouwenverenigingen. Deze bijeenkomsten geven aan vrouwen één van de schaarse gelegenheden om buiten hun vier muren te treden, contacten te leggen en te onderhouden, en zich even te ontspannen. Het lijkt me dat deze functie niet positief genoeg gewaardeerd kan worden, ook al omdat al mijn informanten zich van deze functie zeer bewust waren en er veel prijs op stelden.

Gezien het feit dat ik er vanuit ga dat vrouwen de rechten en kansen niet krijgen die ze zouden moeten hebben, ben ik van mening dat *ze er goed aan doen — evenals alle andere onderdrukte groepen — om zich te organiseren*. Het organisatiepotentieel van de vrouwenbonden waardeer ik om die reden zeer positief. Ik zeg met opzet *potentieel*, omdat de bonden er een minder goed gebruik van gemaakt hebben dan ze hadden kunnen (en misschien moeten) doen. Ze hebben misschien wel een 'venster op de wereld geopend' voor de plattelandsvrouw; de deur waardoor ze naar buiten had kunnen stappen hebben ze echter stevig op slot gehouden. De grote Bonden hebben hier kansen laten liggen. Maar wat niet is kan nog komen.

De ironie van de geschiedenis is, dat er nu in de stadssamenleving een tegenovergestelde ontwikkeling is dan de hier voor het platteland aangegeven trend. In plaats van de op het platteland gestimuleerde 'feminisering', is er in de stad juist sprake van toenemend verzet tegen de rol van 'alleen maar huisvrouw en moeder'. Vrouwen in de stad eisen meer en meer voor zichzelf op dat ze zich niet meer tot deze rol hoeven te beperken. Ze zijn hoe langer hoe minder geboeid door de zorg voor kleding, haarverzorging, woninginrichting enz.; je zou dit een proces van 'ontfeminisering' kunnen noemen. Dank zij de noeste arbeid van o.a. de plattelandsvrouwenverenigingen zijn de stedelijke, burgerlijke patronen zo succesvol overgebracht naar het platteland dat het platteland bij deze nieuwe ontwikkeling weer een slag achter is. De kloof tussen stad en platteland is groter dan ooit. Een gevolg daarvan is dat de aansluiting van de stedelijke feministische vrouwenbeweging en de plattelandsvrouwen verenigingen moeilijk realiseerbaar zal zijn. Toch vormen de plattelandsvrouwen een numeriek zeker niet onbelangrijke groep, en beschikken zij over kant-en-klare organisaties die na de Tweede Wereldoorlog in het verzuilde Nederland een belangrijke rol hebben gespeeld zodra er over vrouwenzaken moest worden overlegd met regeringsinstanties. Allemaal goede redenen om met het betrekken van de plattelandsvrouwen in de feministische analyse eens ernst gaan maken. Een eerste voorwaarde daarvoor lijkt me dat er veel meer informatie beschikbaar komt over vrouwen op het platteland, zodat feministische begrippen 'vertaald' kunnen worden in termen die plattelandsvrouwen niet kopschuw maken, en dat vastgesteld wordt wat voor *hen* nu de meest klemmende problemen zijn.

Noten

- 1 Dit onderzoek duurde een jaar, en werd voornamelijk uitgevoerd met behulp van de participierend-observerende methode. Gedurende dat jaar heb ik in Stroomkerken gewoond, en zoveel mogelijk activiteiten van vrouwenverenigingen in het dorp en onmiddellijke omgeving gevolgd en bijgewoond. Meer kwantitatieve gegevens over de verenigingen zijn verkregen via een kleine enquête en archiefonderzoek. Het onderzoek gold als doktoraalstage in de sociologie-opleiding aan de GU te Amsterdam.
- 2 De definities van het verschijnsel 'vereniging' zoals ik die o.a. bij Jolles aantrof, waren te formalistisch opgezet; de verschillende typen vrouwenverenigingen die ik in Stroomkerken aantrof lieten zich niet in termen van de door Jolles genoemde formele eigenschappen beschrijven. Ik heb mij daarom gehouden aan het spraakgebruik in Stroomkerken, en als vrouwenvereniging aangemerkt wat plaatselijk als zodanig te boek stond.
- 3 Na ongeveer 1965 resulteerde de ontsluiting van de streek, de overbevolking van de Randstad, en het ambitieuze bouwbeleid van de toenmalige burgemeester van Stroomkerken, in een betrekkelijk plotselinge sterke groei van het dorp. Veel van de nieuwe inwoners werden aangelokt door de nieuwgebouwde, veelal gemakkelijk te financieren, koopwoningen. Zie voor een analyse van de sociale

E. Brunt-de Wit Vrouwen op het platteland

gevolgen van deze ontwikkeling L. Brunt, 1974.

- 4 Zie voor een beschouwing over het verzuilingsverschijnsel en de specifieke vorm daarvan in Stroomkerken L. Brunt, 1974.
- 5 Na mijn vertrek uit Stroomkerken is onder auspicien van de BvP een cursus opgezet over de gemeenteraadspolitiek. Die is uitgemond in een politieke 'simulatie', die door leden van de Bond enthousiast in scène is gezet in de officiële raadskamer en onder voorzitterschap van de burgemeester. Misschien is dit een aanzet tot wat meer serieuze politieke vorming van de leden door de Bond.
- 6 Een nadeel van de bespreking van deze betrekkelijk gedateerde boeken, is dat hierdoor de nadruk wel erg komt te liggen op de verandering in de positie van boerinnen. Maar zoals al eerder werd aangestipt, bestaan plattelandsvrouwenverenigingen al lang niet meer overwegend uit boerinnen (of echtgenotes van actieve boeren). Een groep die in dit artikel geheel buiten beschouwing blijft is de categorie 'import'vrouwen. Bij deze zogenaamde 'groene weduwen' doen zich vaak allerlei problemen voor, zoals vereenzaming, gebrek aan werkgelegenheid en dergelijke. Behalve de mededeling van de dorpsarts in Stroomkerken dat het valiumgebruik bij deze groep heel hoog lag, heb ik geen systematische gegevens over deze categorie verzameld. Het lijkt echter plausibel dat zich bij deze vrouwen akute problemen voordoen, en nader sociaal-wetenschappelijk onderzoek zou mijns inziens zeer nuttig zijn.

Literatuur

Brunt, L., *Stedeling op het platteland*. Meppel 1974.

Hogeweg-de Haart, H. P., *Van politieke Praatmoer tot Dolle Mina, de geschiedenis van de vrouwenbeweging in Nederland*. Intermediair, 11e jaargang, nr. 20, blz. 1-15, 1975.

Jolles, H. M., *Verenigingsleven in Nederland*. Zeist/Arnhem 1963.

Saal, C. D., *Het boerengezin in Nederland*. Assen 1955.

Stork-van der Kuyl, D. M. E. A. J., *De Drentse boerin*. Assen 1952.

Stork-van der Kuyl, D. M. E. A. J., *De boerin van nu en straks*. Assen 1966.